Stefan Gełdon

Lalki filmowe

Lalki z nagrodzonego Oscarem filmu „Piotruś i wilk”

Technika teatru lalek zeszyt 25

„…poświęcił się Starewicz eksperymentom mającym na celu filmowanie życia owadów. W roku 1910 obserwował szamotaninę dwóch samców żuków i postanowił ich walkę zarejestrować na taśmie filmowej. Stworzył specjalną dekorację, oświetlił plan, lecz mimo że obok żuków umieścił…samicę, bohaterowie wskutek promieni łukowej lampy znieruchomieli i ni rusz swoich ról odegrać nie zechcieli. Wówczas wpadł Starewicz na pomysł spreparowania i ożywienia tych stworzeń: *„Cóż może być łatwiejszego, jak wstawić Jelonkowi cienkie druciki do łapek i umocować na wosku do tułowia. Przyszykowany takim sposobem żuk mógł przybierać różne pozy. (…) Nadanie ruchu nie sprawiło mi trudności. (…) W przebiegu mającej się odbyć walki ustaliłem etapy i zarysowałem pozy, (…) robiłem zdjęcia każdego upozowania. (…) Pochłonięty pracą ani się obejrzałem, jak licznik kamery pokazał 15 metrów."* – wspominał Starewicz, który sam był zdumiony osiągniętą na ekranie płynnością ruchu wymodelowanych i sfilmowanych postaci."

(-) Henryk Tronowicz

Lalkę filmową planowałem przedstawić w jednym z dalszych numerów zeszytów „Techniki teatru lalek". Jednak z uwagi na to, że film lalkowy „Piotruś i wilk" ze Studia Miniatur Filmowych Se-Ma-For *zdobył w tym roku Oscara, a rok 2008 został ogłoszony Rokiem Polskiej Animacji postanowiłem lalkę filmową przedstawić w 25 zeszycie „Techniki teatru lalek".*

Nowe n/Wisłą, w kwietniu 2008r.

(-) Stefan Gełdon

Stefan Gełdon

Lalki filmowe

Lalka filmowa należy do jednej z wielu technik filmu animowanego. Henryk Tronowicz w artykule "Co było przed muppetami" ("Ekran" nr 1/1224)pisze: "Kino animowane narodziło się w dwanaście lat po pierwszych pokazach filmowych. Nastąpiło to w Stanach Zjednoczonych, gdzie Stuart Blackton w roku 1907 zrealizował trickowy utwór "Hotel, w którym straszy" oraz drugi, rysunkowy - "Magiczne wieczne pióro".

Pionierem zaś filmu animowanego LALKOWEGO był wszechstronnie utalentowany Polak Władysław Starewcz (1882-1965) patrz obok(Fot.1)

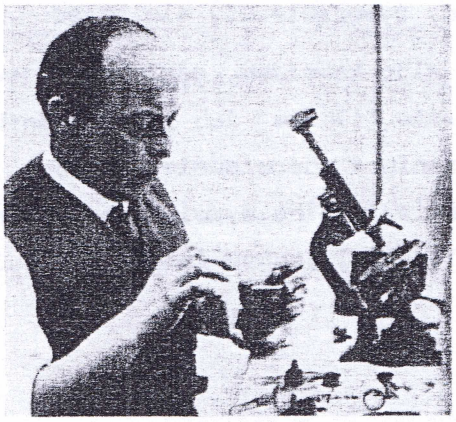

Władysław Starewicz we własnym studiu w Sontenay-sous-Bois

Fot.1.

Fotografik, malarz i karykaturzysta, scenograf i aktor, a przy tym zapalony entomolog-amator, interesował się od wczesnej młodości wynalazkiem latarni magicznej i techniką ożywionego rysunku, wreszcie możliwościami jakie otwierały się przed wyobraźnią człowieka dzięki kamerze filmowej.

Do wszystkich tajemnic w swojej sztuce animacji doszedł sam (i tajemnic tych bacznie strzegł). Stanowił wyjątkową indywidualność. Wyprzedził epokę."

W 2008 roku polski film lalkowy "Piotruś i wilk" otrzymał prestiżową nagrodę Oscara - statuetkę Amerykańskiej Akademii Filmowej. "Piotruś i wilk" jest ekranizacją baletu Sergiusza Prokofiewa. Ten animowany film lalkowy jest największą koprodukcją polskiej animacji w łódzkim Centrum Filmowym i Se-Ma-Forze.

Animacja filmowa zawiera dużą rożnorodność technik, stylów i sposobów ożywiania. Zależne jest to od różnic jakie zachodzą między filmem rysunkowym, ożywioną grafiką, lalką animowaną komputerowo - a filmem lalkowym, gdzie wszystkie lalki i dekoracje muszą istnieć fizycznie. Do tej grupy należy też ożywiona wycinanka.

W dalszej części tego opracowania zwrócę uwagę tylko na lalkę filmową i ożywioną wycinankę. Techniki te postaram się zasygnalizować w niżej wymienionych tematach: lalki Hensona, lalki hieratyczne (pozowane), warsztat filmu lalkowego, scenopis, scenografia filmu lalkowego, animacja lalek filmowych, udźwiękowienie filmu lalkowego animacja płaska wycinanek (filmu ożywionej wycinanki).

Lalki Hensona

Na początku lat 60 ubiegłego wieku Jim Henson zaczął eksperymentować w filmie, a w roku 1965 zdobył nominacje do Oscara w dziedzinie filmu krótkometrażowego. Filmy z muppetami i innymi lalkami Hensona oglądały setki milionów widzów na całym świecie.

Fot.2. Lalki Hensona

Muppety Hensona (Fot.2) traktuję jako lalki pośrednie między lalkami teatralnymi, a lalkami filmowymi.

Lalka teatralna gra na żywo i bezpośrednio dla widza, czego nie można powiedzieć o lalce filmowej, która jak i film posługuje się filmowymi środkami wyrazu.

Muppety są animowane jak lalki teatralne (lalki mimiczne, żyworękie...) ale przed kamerą filmową albo kamwidem, gdzie są rejestrowane na taśmie filmowej lub innym nośniku. Dopiero po nagraniu i odpowiedniej obróbce taśmy filmowej występ muppetów zostaje emitowany w telewizji, albo wyświetlony w kinie.

Więcej o lalkach Jima Hensona piszę w zeszycie 21 "Techniki teatru lalek" o tytule: "Lalki Jima Hensona".

Lalki hieratyczne (pozowane)

Lalka pozowana posiada stawy ruchowe (Rys.3) tak skonstruowane, że może ona zatrzymać się w fazie ruchu i stoi samodzielnie z określonym gestem. Na tej zasadzie są zbudowane lalki hieratyczne (gr.hieratykos - dostojny, uroczysty, kapłański).

Lalką hieratyczną (pozowaną) w przedstawieniu lalkowym porusza animator ubrany na czarno, w czarnych rękawiczkach i zakapturzony - patrz Rys.4. Lalkę hieratyczną można stosować w teatrze solisty, a także w realizacji filmu lalkowego. Występ solisty z lalką hieratyczną ciekawie opisał Grzegorz Kwieciński (Teatr Lalek nr 3/1987) w artykule "Sytuacje uliczne". "Jednoosobowy Lille Kartofler Figurentheater z RFN zaskakuje prostotą i sprawnością wykonania. Zadziwia też mistrzostwem wykonanie lalek, bez których pomysł nie mógłby być zrealizowany. Nowoczesna technika i techno-

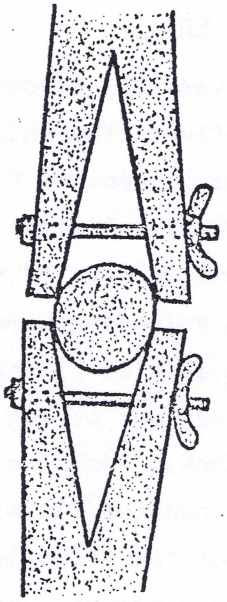

Rys.3.

logia odegrały w przedstwieniu także swoją rolę. W lalkach zaskakują stawy kończyn, szyji i tułowia wykonane ze sferycznych łożysk bezsmarowych. W praktyce wygląda to tak, że lalka zawsze zachowuje statykę przy jednoczesnej nieograniczonej możliwości wykonania i zatrzymania gestu. Są to więc lalki pozowane. Ustawienie pozy nie wymaga od aktora wysiłku. Poza techniką lalki są atrakcyjne plastycznie."

Lalka jest bardzo wdzięcznym "aktorem" przy realizacji filmu animowanego. Jednak najpierw trzeba taką lalkę zaprojektować, a potem wykonać jej szkielet i ubrać.

Rys.4. Animacja lalki hieratycznej

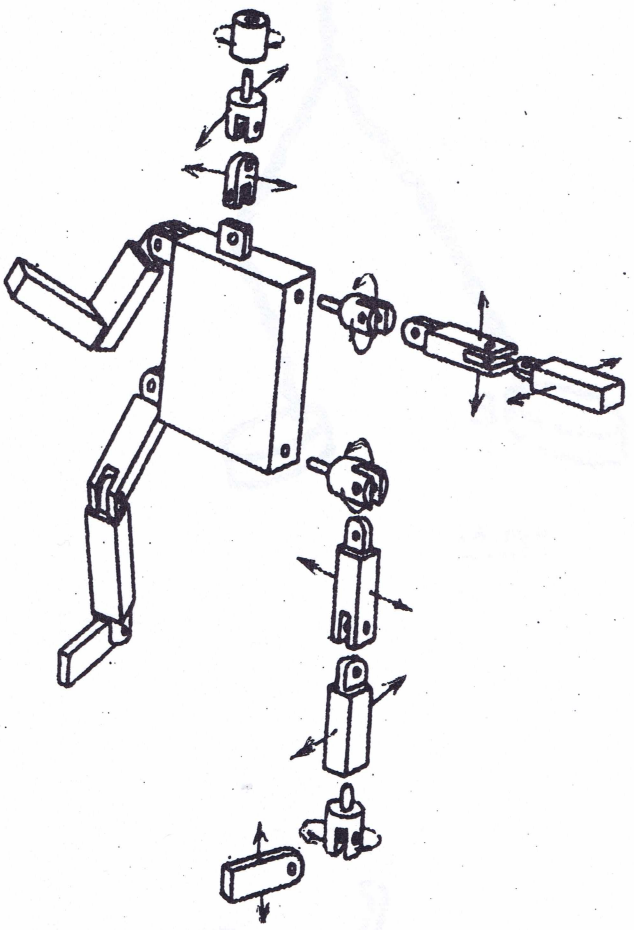

Rys.5.

Na rysunku 5 widnieje schemat szkieletu lalki filmowej. Taki szkielet można wykonać z listewek twardego drewna albo aluminiowych prętów. Strzałki na rys.5 pokazują możliwości ruchowe poszczególnych segmentów tworzących konstrukcję lalki pozowanej. Po zbudowaniu szkieletu należy lalkę ubrać, wypełnić (np.watą) i ucharakteryzować zgodnie z zaplanowanym wizerunkiem lalki opartym na projekcie scenograficznym.

Na rysunku 6 pokazano szkielet lalki pozowanej wykonany z miękkiego drutu. Główkę lalki (A) należy zrobić z lekkiego materiału (np. styropian, albo z oklejonych wydmuszek kurzych jaj). Stopy (B) powinny być ciężkie najlepiej z ołowiu - w celu ustabilizowania w trakcie jej pozowania. Cały druciany szkielet owinąć watą lub gąbką jak to pokazano na rysunku 6C.

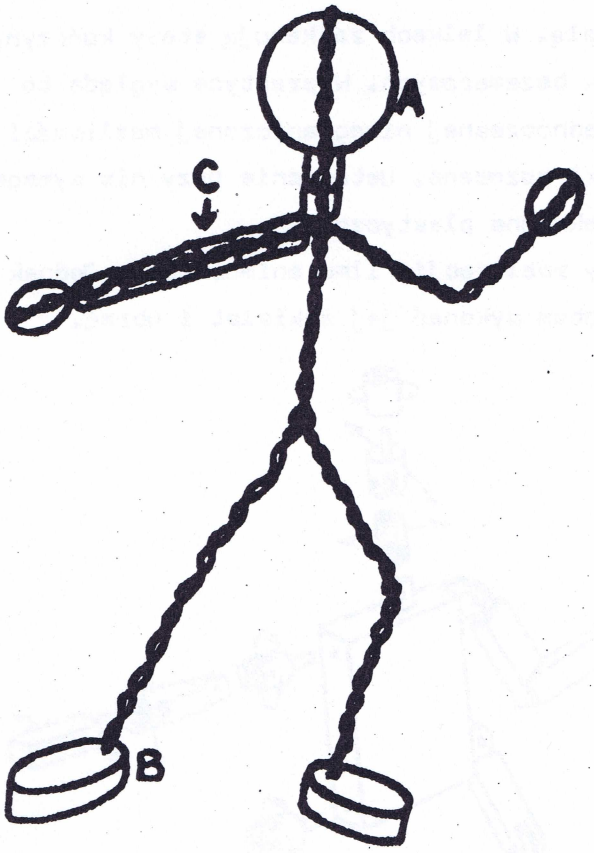

Rys.6.

Wiele ciekawych lalek pozowanych można wykonać z resztek kabla elektrycznego. Mogą to być lalki ludzi (Rys.7) i zwierząt. Szkielet takiej postaci to dwa jednakowej długości drutu (kabla) i trzeci krótszy, który tworzy tułów, na którym zostaje umocowana główka laleczki. Do tego dobra jest piłeczka z tenisa stołowego.

W celu ustabilizowania takiej lalki należy ją przytwierdzić do podstawki, albo stopy lalki wykonać z ciężkiego materiału.

Takie stopy mają lalki zrobione z kabla elektrycznego pokazane na zdjęciach 8-ABCD. Są to kadry z filmu lalkowego "Zawody" Güntera Raetza, emitowanego swego czasu na ekranach TVP.

Rysunek 9 pokazuje inne warianty wykonania laleczek pozowanych z miękiego drutu albo kabla.

Rys.7.

A.

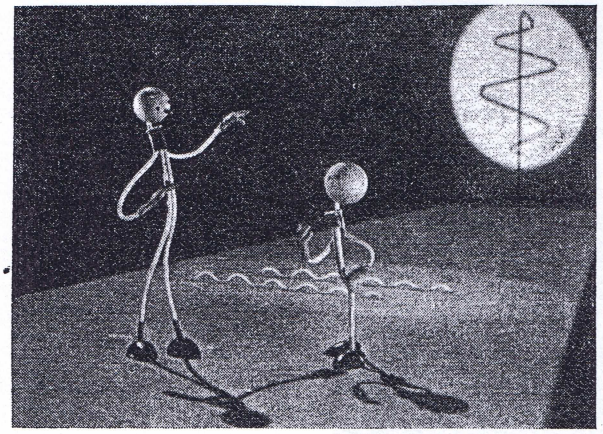

B.

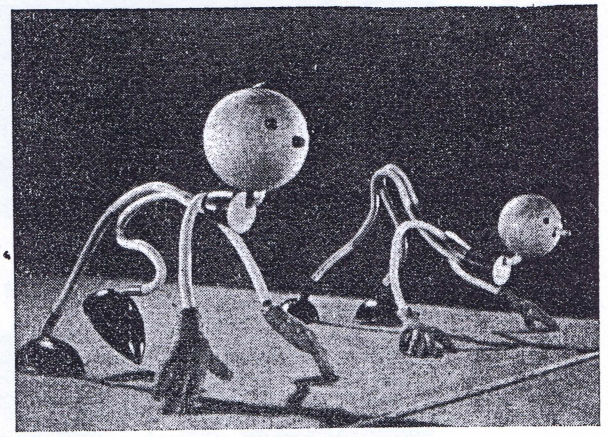

C.

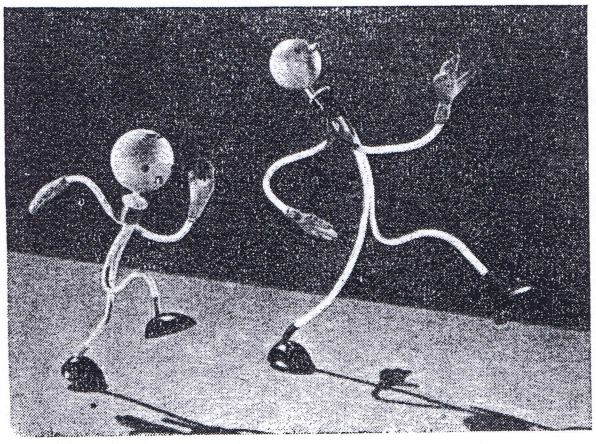

D.

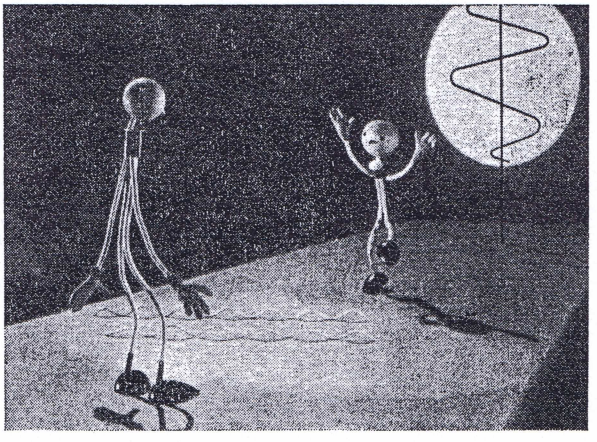

Fot.8. A.B.C.D. Kadry z filmu "ZAWODY" Güntera Raetza

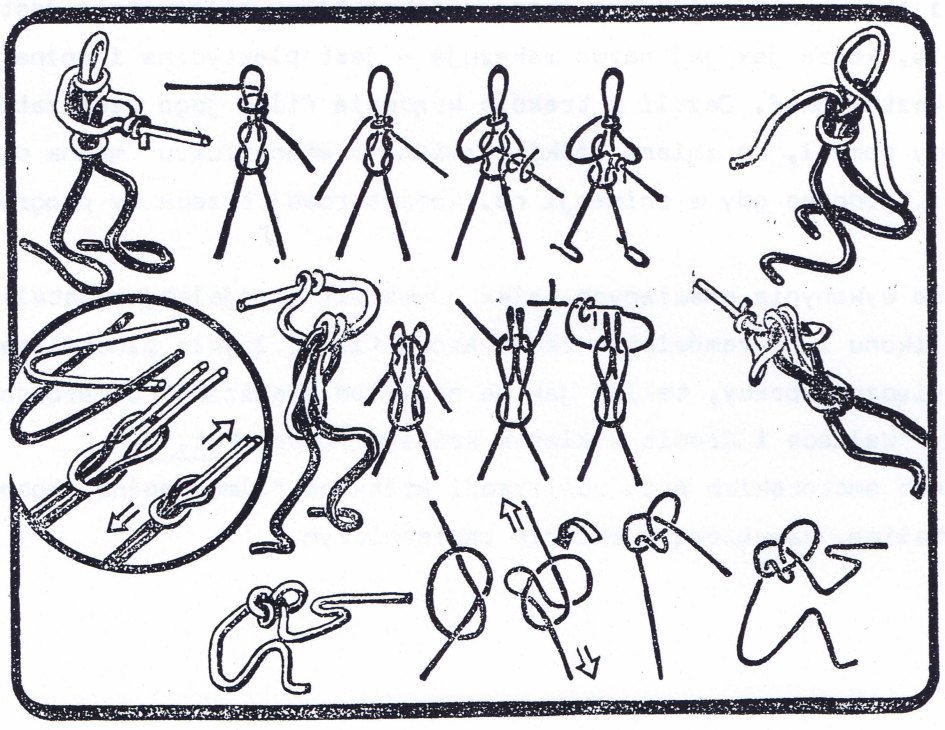

Rys.9.

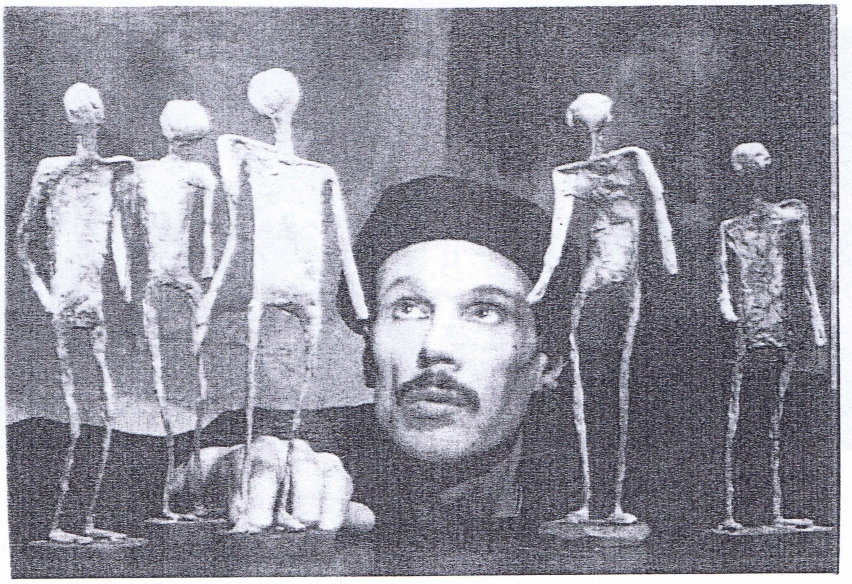

Fot.10.

Na powyższym zdjęciu (Fot.10) pokazano lalki ze sztuki "Życie Anny Frank". Przedstawienie w realizacji Fliegendes Theater z Berlina (zdjęcie z kwart.Teatr Lalek). Przedstawione na Fot.10 lalki posiadają druciany szkielet, który umożliwia ich pozowanie. Lalki dla filmu animowanego można zrobić dosłownie z wszystkiego: - z kasztanów, z zapałek, z kawałka sznurka, z pogiętych spinaczy (patrz Rys.9) itp.

Lalki z plasteliny

Ciekawą i stosunkowo popularną obecnie formą filmu animowanego jest animacja w plastelinie, która jak jej nazwa wskazuje - jest plastyczna i można ją szybko i dowolnie kształtować. Jeżeli w trakcie kręcenia filmu jego realizatorom wpadnie do głowy nowy pomysł, to zmianę lalki i zmianę w scenariuszu można dokonać kilkoma ruchami ręki, podczas gdy w animacji np. komputerowej trzeba by programować wszystko od początku.

Obecnie do wykonynia omawianych lalek używa się specjalnej plasteliny robionej na bazie sylikonu i na zamówienie realizatora filmu. Zwykła plastelina nie nadaje się do wielomiesięcznej pracy, takiej jak na przykład realizacji oscarowego filmu z plasteliny "Wallace i Gromit - Klątwa Królika" patrz Fot.11.

W warunkach amatorskich przy realizacji krótkich filmów można stosować zwykłą plastelinę, zakupioną w sklepie papierniczym.

Wallace i jego Gromit – pies o ludzkiej twarzy.

Fot.11.

Warsztat filmu lalkowego

Warsztat filmu lalkowego postaram się rozpatrzyć z punktu widzenia amatora-realizatora i będę się opierał na materiałach wyszczególnionych w bibliografii tego zeszytu.

Wiesław Stradomski w broszurze "Realizacja filmu amatorskiego" pisze między innymi: "Lalkowy film animowany już z samej swej istoty najbardziej zasługuje na miano amatorskiego. Podobnie jak film ikonograficzny, nie wymaga specjalnych pomieszczeń i kosztownych urządzeń oraz sztabu pomocników. Niezbędnym warunkiem tworzenia takich filmów jest posiadanie plastycznych uzdolnień, kamery do zdjęć pklatkowych, a także znajomości warsztatu filmowego w odpowiednim zakresie. Dramaturgia tych filmów musi odznaczać się prostotą, a efekt ostateczny w znacznej mierze zależy od pomysłowego scenariusza, oryginalnych lalek lub wycinanek i poprawnej realizacji.

...Filmy animowane odznaczają się wartkim tempem akcji i syntetycznością treści. z reguły obywają się bez wątków ubocznych i posiadają w zakończeniu jakąś pointę lub morał.

W warunkach amatorskich rzadko stosuje się animację klasyczną, polegającą na rozrysowywaniu i rozmalowywaniu kolejnych kadrów na celuloidach, które wprawdzie zapewniają idealną płynność ruchu, ale są niezwykle pracochłonne."

Halina Bielińska - scenograf filmu lalkowego "Wawrzyńcowy sad" opisuje w kwartaniku "Teatr lalek" realizację tego filmu. Oto fragmenty: "Lalka dziadusia ma głowę większą od korpusu, a ręce i nogi cienkie, jak u pająka, ale na jego twarzy ozdobionej parą brwi jak szczoteczki do zębów, widać prawdziwy smutek. Lalka stoi mocno przyśrubowana do półeczki w przenośnej szafce, a jej cztery główki spoczywają owinięte w bibułkę w osobnym pudle. Dlaczego cztery? Poprostu dlatego, że każda z nich ma inny "podstawowy" wyraz twarzy. Jedna jest roześmiana, druga smutna, trzecia zdziwiona, a czwarta przerażona. Na każdej główce osiąga się jeszcze pewne niuanse podmalowywaniem jej w czasie zdjęć - ale możność wymiany główek z zasadniczym wyrazem bardzo ułatwia osiągnięcie wrażenia żywości lalki. ...

Obok wielkiego stołu, naktórym stoi miniaturowa wieś stoją animatorzy z małymi narzędziami jak metalowe pręciki, pędzelki itp. Obok leżą kłęby waty, szminki, miski z wodą. Wszystko to jest potrzebne do animacji laleczek, do zginania delikatnych rączek i nóżek, do podmalowywania twarzyczek lalek. ...

Fot.12. Reżyser filmu "Wawrzyńcowy sad" Włodzimierz Haupe animuje bohaterami lalkowego filmu.

Reżyser dotyka jednej i drugiej lalki, potem czeka na operatora, który naciska guzik kamery i filmuje trzy klatki filmu. Po chwili głos asystentki informuje - koniec litery A. Jeszcze sześć klatek do końca sekundy, kończymy dziewiątą sekundę. Dziewięć sekund plon całego dnia pracy grupy animatorów, żeby na ekranie przez dziewięć sekund poruszałe się mała laleczka. ...

Oto przegląd, jak wygląda cała droga, którą przebyć musi film lalkowy od scenariusza do ekranu...

Scenopis

Pierwszym etapem jest stworzenie scenopisu, czyli rozbicie treści scenariusza na szereg poszczególnych, drobnych scenek, z uwzględnieniem czasu trwania każdej z nich tak, aby całość treści pomieściła się w określonym czasie.

Scenopis musi zawierać zasadniczą koncepcję reżyserską. Jest to właściwie tłumaczenie scenariusza na język filmowy. Scenariusz może operować opisem wewnętrznego stanu bohatera, konkluzją rozmowy, bez podania jej przebiegu, może operować jednocześnie wielopłaszczyznową akcją i pojęciami oderwanymi, a scenopis - jedynie konkretnym obrazem i ewentualnie dialogiem. Jeżeli w scenariuszu pisze się: „Wawrzy-

Studio Filmów Lalkowych „SE-MA-FOR”

Lalki z filmu "DAMON - czyli
rzecz o przyjaźni"
Projekt Z.Stanisławska-Howurkowa

Lalki z filmu "Człowiek i anioł"
Projekt Edward Sturlis

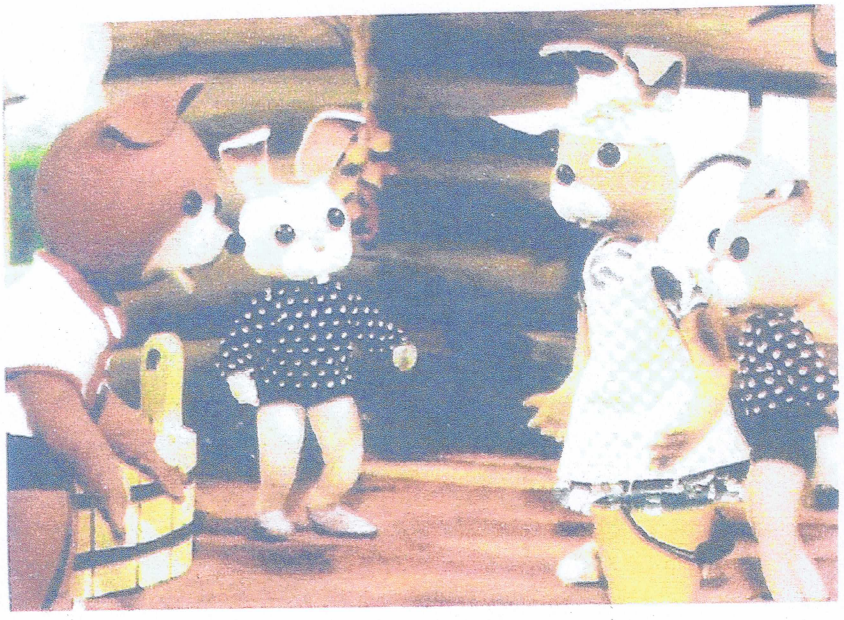

Klasyka po polsku – Miś Uszatek i jego przyjaciele.

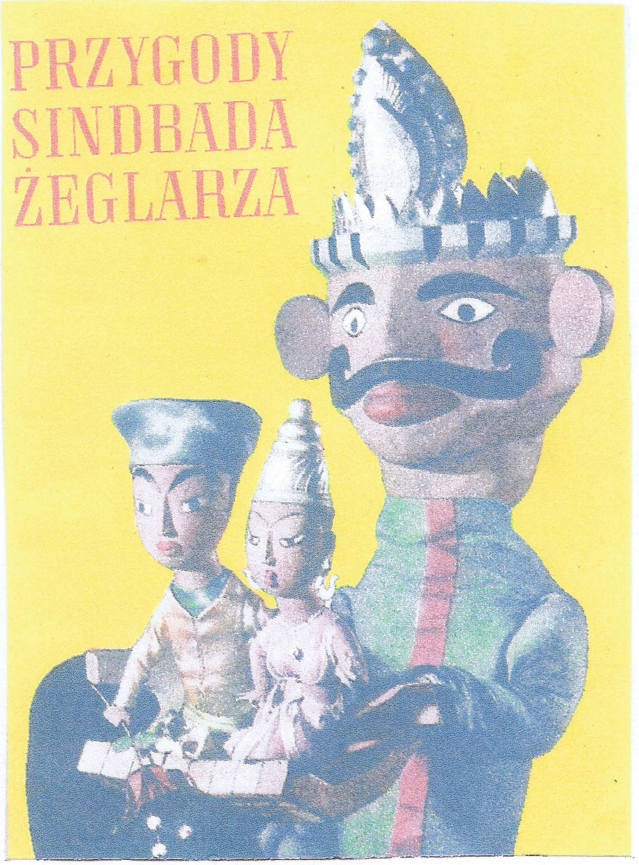

Lalki i dekoracje do tego filmu
projektował Adam Kilian

ńcowi zrobiło się smutno" - to w scenopisie: "Wawrzyniec siada z opuszczoną głową" czy też daje się inny czysto wizualny wyraz smutku. Poza tym w scenopisie precyzuje się, czy też wymyśla się wszelkiego rodzaju gagi, czyli dowcipy filmowe, mające za zadanie wyrażenie danej sytuacji groteskowym skrótem, właściwym językowi filmowemu.

Bardzo często sytuacja wymagająca w teatrze dialogu objaśniającego, da się w filmie wyrazić prościej i zabawniej jakąś scenką o charakterze niemal cyrkowym. Scenopis jest jednocześnie "rozkładem jazdy" dla scenografa i kompozytora, gdyż ustala ilość i charakter lalek, scenerię, nastrój i dokładny czas trwania każdej sytuacji. ...

Scenografia filmu lalkowego

... Scenograf rozpoczyna pracę jednocześnie z pracą nad scenopisem. Decydując charakter każdego bohatera, określa się jednocześnie jego powierzchowność. W tym okresie współpraca reżysera i scenografa musi być bardzo ścisła.

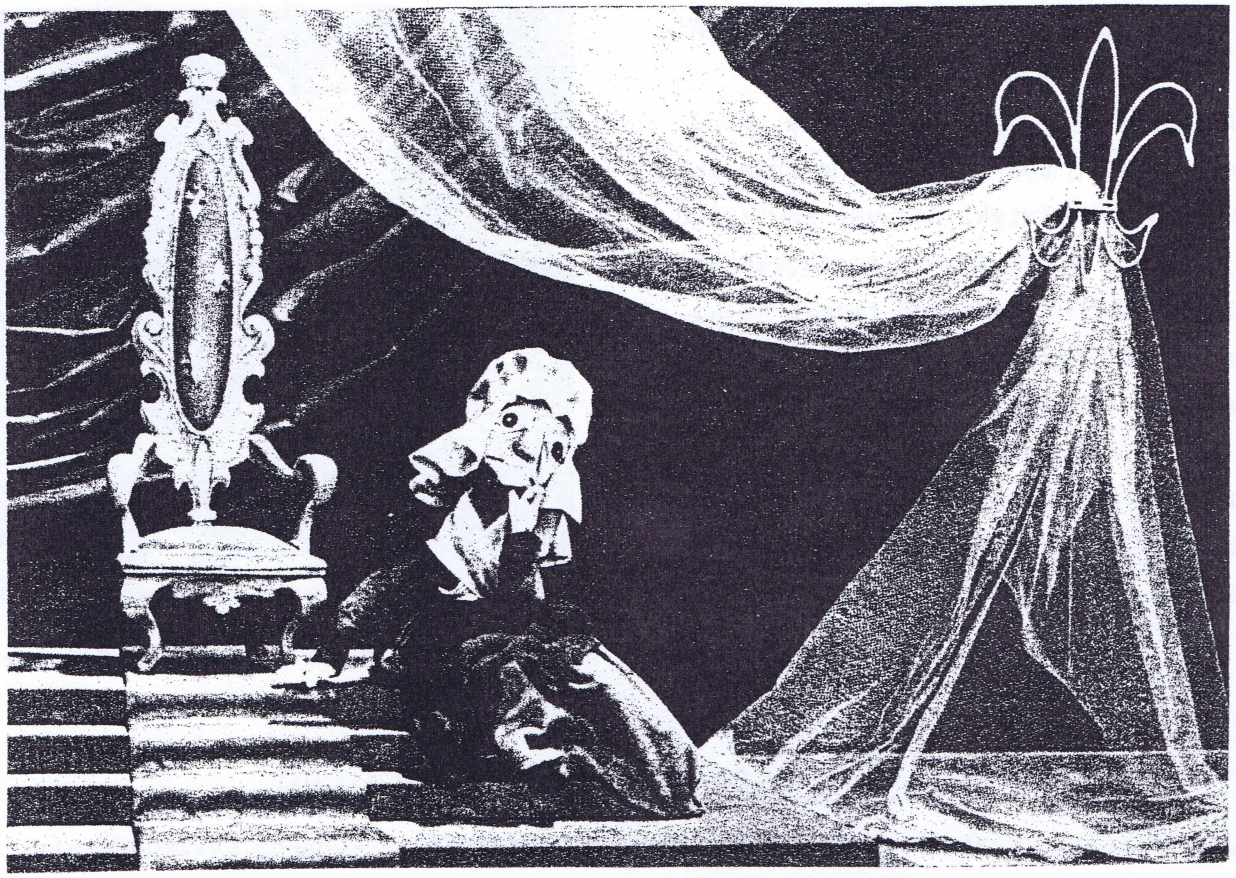

Fot.13. Zdjęcie z filmu lalkoweo Opowiadania księżyca" zrealizowanego przez Włodzimierza Haupe wg. bajki Chrystiana Andersena w bogatej scenografii. Całość zrealizowana w wytwórni filmów lalkowych w Łodzi.

Film lalkowy to film plastyczny. Koncepcja takiego filmu sięga dalej niż w filmie aktorskim, gdyż wymaga stworzenia pewnego umownego świata i umownego człowieka. .. ... Realizm filmu lalkowego nie polega na dokładnym podrobieniu człowieka i pejzażu,

ale na celowości takiego czy innego przekształcenia. W filmie lalkowym scenograf przyjmuje pewne umowne formy świata. Polega to na pewnej deformacji całości - przy zachowaniu realizmu szczegółów. Opracowanie kukiełki to nie tylko kwestia namalowania jej na papierze. To przede wszystkim dokładne przemyślenie jej konstrukcji, zależne od konwencji jej ruchu i wymagań reżysera. A poza tym uwzględnienie konwencji materiału, z którego ma być wykonana. Plastyk musi tu być rzemieślnikiem, dobrze znającym właściwości materiału, w którym ma pracować. To samo dotyczy dekoracji, w których przewidziany materiał nieraz decyduje o efekcie. ...

Animacja lalek filmowych

Okres przygotowania lalek i dekoracji nie trwa długo. W tym czasie reżyser przygotowuje plan animacji. Wstępem do tego jest analiza dźwięku, dokładne odczytanie dźwięku z taśmy i wyznaczenie, na której klatce filmu wypada dajmy na to huk pioruna, aby potem w odpowiednim momencie zrobić jego błysk. Czy też, jaki jest rytm marsza, według którego lalka będzie stawiać nóżki.

Wreszcie przychodzi wielki dzień -

ZACZYNAMY ZDJĘCIA

Animatorzy zajmują stanowiska. Ktoś ma poruszać tylko listki na drzewach, ktoś inny kwiatek. Reżyser sam animuje główne postacie - a scenograf twarze lalek. Ruch lalek, ich ręce i nóżki zgina się tylko trochę - i zdjęcie, znowu się zgina i znowu zdjęcie - ... i tak dwadzieścia cztery razy zmienia się układ postaci, aby stworzyć złudzenie ruchu, który na ekranie będzie trwał jedną sekundę. ...

Fot.14. Reżyser animuje lalkę do filmu "Miejsce"(Se-Ma-For)

Udźwiękowienie filmu lalkowego

...W określonym czasie kompozytor otrzymuje scenopis, z którego dowiaduje się, że ma skomponować utwór muzyczny, mający się zamknąć w czasie dziesięciu minut, w którym przez dwanaście sekund ma trwać burza z piorunami, a w następnych czterech trzeba stworzyć pogodny nastrój bawiących się dzieci. Komponować trzeba ze stoperem w ręku, gdyż przekroczenie czasu o pół sekundy już plącze sceny. ... Kompozytor musi pokryć kilka arkuszy papieru najbardziej prozaicznymi wyliczeniami, zanim może

przystąpić do skomponowania czterosekundowego odcinka muzycznego, w którym usłyszymy i kapanie deszczu i grzmot, w momentach określonych scenopisem.

Nagrywanie muzyki na taśmę dźwiękową odbywa się na długo przed nagraniem samego filmu.Robi się tak dlatego, że lepszą synchronizację obrazu i dźwięku uzyskuje się przez przystosowanie obrazu do muzyki, niż odwrotnie... Tak samo wygląda nagrywanie dialogów."

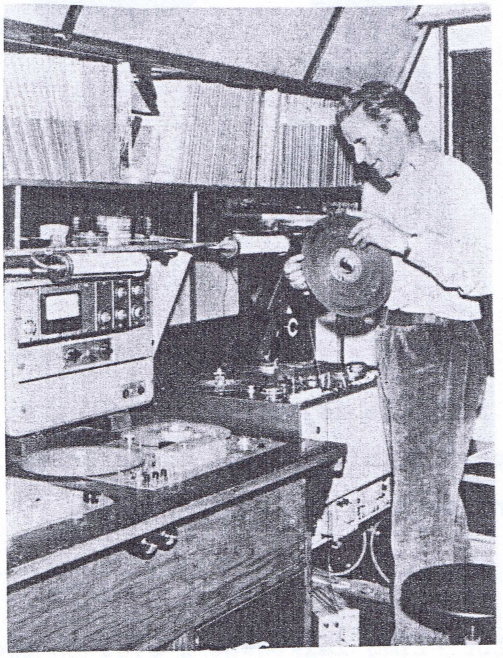

Fot.15. —— MONTAŻ FILMU przed pierwszą projekcją —Fot.16.

Kiedy cały materiał został już sfilmowany - powstała tak zwana kopia robocza filmu następuje montaż taśmy filmowej. Autorzy filmu oglądają na stole montażowym film i tną. Czasami są w filmie nieznośne dłużyzny, na przykład bohaterowie idą i idą, a nic się nie dzieje. Nożyce skrócą część niepotrzebnej wędrówki. Teraz też można jeszcze poprzestawiać ujęcia, ustalić ich ostateczną kolejność i długość filmu.

Animacja płaska

Filmy tak zwanej płaskiej animacji to filmy realizowane w konwencji dwuwymiarowej, jak na przykład wycinanki (a także filmy rysunkowe, ożywione malarstwo, grafika itp).

Formą pośrednią między filmem lalkowym, a filmem rysunkowym jest ożywiona wycinanka, która podobnie jak filmowa lalka istnieje fizycznie. Ożywiana wycinanka różni się od ożywiania lalki filmowej tak w jej budowie, jak i animacji. Na tle malowanej lub wycinankowej dekoracji układa się wycięte postacie. W zależności od potrzeb ta sama postać występuje w różnych wielkościach - bo raz pojawi się w planie bliskim, to znowu w planie dalekim. Postać jest w dodatku odpowiednio "spreparowana" - to jest podzielona na anatomiczne części: osobno tułów, osobno głowa, ręce, nogi. Animacja

następuje wprost pod kamerą. Przesuwa się po kolei i po kawałeczku te części ciała postaci, które zgodnie z akcją mają się poruszać i po każdym takim prze-

Rys.17. Wycinankowe postacie podzielone na części anatomiczne

sunięciu robi się zdjęcie (klatkę). W filmie wycinankowym ruch jest bardziej umowny, poszczególne części ciała postaci są bardziej sztywne, często ich ruch przypomina poruszanie się manekinów.

Animator filmu lalkowego i wycinankowego spełnia rolę aktora w filmie żywoplanowym. On sam wprawdzie nie pokaże się na taśmie filmowej, ale za niego grać będą na niej postacie, które on sam ożywił.

Obecnie wobec dość powszechnego posiadania kamer wideo, zaistniały większe możliwości realizowania filmów lalkowych przez miłośników lalkarstwa z udziałem własnoręcznie wykonanych lalek.

Kamery magnetowidowe to rewolucja drugiej połowy lat 80 ubiegłego wieku. Następna dekada to rewolucja cyfrowa - do kamery wkłada się płytę, przekładaną potem do komputera, na którym obrabia się film.

A MOŻE NA KTÓRYMŚ Z PRZYSZŁYCH SPOTKAŃ LALKARZY W PUŁAWACH ZOBACZYMY KRÓTKIE AMATORSKIE FILMY LALKOWE CZY WYCINANKOWE ?

Bibliografia

Władysław Jewsiwicki "Władysław Starewicz - pionier sztuki filmowej i twórca filmu lalkowego" Wyd. Radia i Telewizji W-wa 1977

Jerzy Płażewski "Język filmu" Wyd. WAiF W-wa 1982

Christian Gilbert Rozkosz"Muzyka w filmie amatorskim" Wyd. CPARA W-wa 1970

Walter Schild i Tobias Pehle "Wideofilmowania" Wyd. Muza Sa W-wa 1996

Jerzy Szyłak "Komiks i okolice kina" Wyd. Uniwersytet Gdański Gdańsk 2000

Wiesław Stradomski "Kręcimy film amatorski" Wyd. CPARA W-wa 1968

Wiesław Stradomski "Realizacja filmu amatorskiego" Wyd. CPARA W-wa 1969

M-cznik EKRAN 1(1224)

Kwartalnik TEATR LALEK